

Giorgio Di Maria

Sitne *scripsisses* an *cavisses*
in Ciceronis *Topicis* (1, 4) legendum*

Non potui igitur tibi [sc. Trebatio] saepius hoc roganti et tamen verenti ne mihi gravis esses (facile enim id cernebam) debere diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri videretur iniuria. Etenim cum tu mihi meisque multa saepe scripsisses, veritus sum ne, si ego gravarer, aut ingratum id aut superbum videretur. [Ciceronis *Top.* 1, 4].

scripsisses *A*: cavisses *Of*.¹

Variam lectionem *cavisses*, quam H. Bornecque, Ciceronis *Topicorum* postremus editor (a cuius editione totum hunc depromimus locum²), non aliter ac reliqui viri docti qui nostris temporibus in edenda ea operam impenderunt,³ dignam non habuit quae in textum reciperetur, cum multis de causis longe potiolem aestimemus, hoc scripto defendere nobis proponimus.

* Articulum hoc, cum in certamine Capitolino anni MCMXC primo praemio, quod Urbis dicitur, ornatum sit, Instituto quoque Studiorum Romanorum curante edetur.

¹ Littera *A* consensum amborum codicum Vossianorum (id est Vossiani 84 saec. X et Vossiani 86 item saec. X), littera *O* codicem Ottobonianum 1406 saec. X atque littera *f* codicem Vitebergensem a. 1432 notavit Bornecque in Cicéron, *Divisions de l'art oratoire, Topiques*, texte établi et traduit par H. Bornecque (Collection des Universités de France), Paris, 1960², p. 78. Ex apparatu critico editionis G. Friedrich certiores facti sumus etiam codicem Bernensem 219^c saec. XI (siglo β notatum) lectionem *cavisses* ferre; v. *M. Tullii Ciceronis scripta quae manserunt omnia*, rec. C. F. W. Müller, partis I v. II continens [...] *Topica*, rec. G. Friedrich (Bibliotheca Teubneriana), Leipzig, 1891, p. LXXVI; varia lectio ad versum 6 p. 426 refertur, quo editor lectionem *scripsisses* praetulit.

² Quam autem quantum ad scribendi atque interpungendi rationem pertinet non sequimur.

³ Similiter enim et A. S. Wilkins, qui variam lectionem de qua disseritur non notavit; v. *M. Tulli Ciceronis Rhetorica*, recognovit brevique adnotatione critica instruxit A. S. Wilkins, t. II: [...] *Topica* (Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis), Oxonii, 1903, p. 5 *Topicorum* [paginarum numeri non indicantur]. H. M. Hubbell quoque haud secus ac Bornecque, cuius primam editionem anno 1924 editam noverat, disposuit rem; v. Cicero, *De inventione, De optimo genere oratorum, Topica*, with an english translation by H. M. Hubbell (The Loeb Classical Library), London-Cambridge (Mass.), 1949, p. 384.

Inter criticos editores praeteriti saeculi et Orelli-Baiter (*M. Tullii Ciceronis opera quae supersunt omnia* ex recensione Io. Casp. Orellii, vol. I, [libros rhetoricos] curr. Io. Casp. Orellius et Io. Georg. Baiterus, Turici, 1845², p. 455) et R. Klotz (*M. Tulli Ciceronis Topica, Partitiones oratoriae, De optimo genere oratorum*, rec. Reinholdus Klotz, Leipzig, 1851, p. 340) et Baiter-Kayser (*M. Tullii Ciceronis opera quae supersunt omnia* edd. J. G. Baiter C. L. Kaiser,

Ante omnia dicendum putamus lectionem *cavisses* et per se ipsam et propter vim atque significationem quibus pollet in Ciceronis laudato loco, quo codicibus auctoritate inter potissimos adnumerandis fertur, difficiliorem esse quam lectionem *scripsisses*, quippe quae significatione haud vulgari, sed iuris peritorum propria usurpetur. Ciceronem enim ipsum scimus verbum temporale *cavere* ad unum ex tribus iurisconsultorum muneribus designandum, in stipulationum et iudiciorum formulis consultoribus componendis positum,⁴ saepius adhibuisse, quae aliquot locis in *respondendo*, *cavendo* atque *agendo* constare enumeraverit;⁵ *cavisses* autem lectionem⁶ ob cuiusdam mediae quae dicitur aetatis scribae operam textum immutandi cupidi ortam vix proponi potest, cum vim illam atque significationem, antiquo iure Romano eo tempore extincto, iam in oblivionem venisse ferme constet.

Quae iurisconsultorum munera Ciceronem iurisconsulto Trebatio *Topica* dedicaturum prae oculis habuisse nonnullis in locis patet:

Ut si ita *respondeas*: Quoniam P. Scaevola id solum esse ambitus aedium dixerit, quantum parietis communis tegendi causa tectum proiceretur, ex quo tecto in eius aedis qui protexisset aqua deflueret, id tibi ius videri. [*Top.* 4, 24].

Quae commemoratio exemplorum valuit, eaque *vos in respondendo uti multum soletis*. [*Top.* 10, 44].

vol. II, *Opera rhetorica*: [...] *Topica*, Leipzig, 1860, p. 375) et G. Friedrich (v. supra sub n. 1) lectionem pro qua dicturi sumus omnes aut praetereuntes omnino aut in apparatus relegantes reppulerunt.

Quibus adsentiri videtur vir doctus M. D. Reeve, qui de lectione *cavisses* quattuor codices Oxonienses et duos Londinienses cum *Of* consentire notavit, cum codices erroribus, non autem rectis lectionibus, sint coniungendi; cfr M. D. Reeve in *Texts and Transmission. A Survey of the Latin Classics* (edited by L. D. Reynolds), Oxford, 1983, p. 129 sub n. 24.

Inter editiones antiquiores lectionem *cavisses* in textu atque *scripsisses* in margine recepit Lambiniana (M. Tullii Ciceronis *opera omnia quae exstant* a Dionys. Lambino Monstrolensi ex codicibus manuscriptis emendata [...], Lugduni, apud Antonium Gryphium, 1585, vol. I, p. 276), in qua editor locum ita aptissime commentatus est: «multa saepe scripsisses] Et Petrus Victorius in annot. in lib. 7. epist scribit se incidisse in librum antiquum, in quo ita scriptū esset, multa saepe scripsisses: & ego ipse in codice manuscripto Barnabae Brissonij iurisconsulti doctissimi, & causarum actoris Parisiensis facundiss. sine ulla litura uidi. Scribere autem dicuntur iurisconsulti, qui litigatoribus consulentibus scribendo cauent» (p. 337). Hisce prudentissimis verbis lectionem *scripsisses* propterea videtur refellere, quod, cum multo sit facilius, ei, si accipiat, eadem significatio atque lectioni *cavisses* tribuenda sit.

Ex quonam vetere libro K. E. Georges hauserit (nisi ab alicuius editionis apparatu sumpsit), qui huiusmodi locum citavit: «Cum tu mihi meisque saepe cavisses, Cic.», cum nobis multa antiquorum librorum praesto non sit copia, dicere non possumus; v. *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch* [...] ausgearbeitet von K. E. Georges, verb. und verm. Auflage von H. Georges, Hannover-Leipzig, 1913⁸, col. 1050 (unde et in F. Calonghi, *Dizionario latino italiano*, Torino, 1950³, col. 435, illa manaverunt verba).

⁴ Cfr Cic. *De leg.* I, 4, 14; v. etiam E. Cuq in *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* [...] sous la direction de MM. Ch. Daremberg et Edm. Saglio, Paris, 1900, t. III.I p. 717 (sub v. *Jurisconsulti*), praesertim sub n. 16, qua Ciceronis locus citatur.

⁵ Cfr *Pro Murena* 9, 19: *Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi* [...] *secutus est*; *De or.* I, 48, 212: *Sin autem quaereretur quisnam iuris consultus vere nominaretur, eum dicerem, qui legum et consuetudinis eius, qua privati in civitate uterentur, et ad respondendum et ad agendum et ad cavendum peritus esset* [...].

⁶ Nisi Boethio teste (v. infra, p. 847) eius antiquitas demonstraretur.

Hoc disserendi genus attingit omnino *vestras* quoque *in respondendo disputationes*; sed philosophorum magis, quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententiis communis conclusio quae a dialecticis tertius modus, a rhetoribus ἐνθύμημα dicitur.⁷ [Top. 14, 56].

Ex quo aries subicitur ille *in vestris actionibus*: «Si telum manu fugit magis quam iecit». [Top. 17, 64].

Cavendi igitur munus, de quo in *Topicis*, nisi varia lectio *cavisses* loco a nobis laudato velut potior accipiatur, non agitur, Trebatii proprium fuisse minime dubitandum est. Quo quidem munere Trebatium prae ceteris functum esse Tullius in epistulis testatur, quibus iurisconsultum lusus causa his verbis hortatur: *Tu, qui ceteris cavere didicisti, in Britannia ne ab essedariis decipiaris caveto*;⁸ posteaque ita affatur: *Quod si in Britanniam quoque profectus esses, profecto nemo in illa tanta insula peritior te fuisset. [...]* *Sed tu in re militari multo es cautiior quam in advocationibus*.⁹

Ad quid autem lectio *scripsisses* referatur difficilius nobis videtur explicari. Ad epistulas, quas ceterum Trebatius Ciceroni, quantum scire nobis licet, non multas miserit,¹⁰ cum epistulis tractatu ut respondeatur haud saepe eveniat, referri negandum putamus. Neque putandus est Trebatius libros, quos *De religionibus* et *De iure civili* (quo tempore conscriptos nescimus) non multos composuisset,¹¹ Ciceroni eiusque familiaribus dicavisse (*cum tu mihi meisque multa saepe scripsisses*),¹² quod praeterea neque ex verbis quibus Cicero sive in *Topicis* sive in epistulis utitur neque ex testimoniis haud paucis quae de Trebatii opere nobis feruntur¹³ ullo loco colligitur. Trebatium autem iurisconsulti munus exercentem Ciceronem familiaresque eius iuvisse cum valde verisimile nobis videatur, tum una ex Ciceronis epistulis exeunte mense Iunio a. 710 a. U. c. (44 a. Chr. n.) ad eum missa probatur:

⁷ Verba quae a dialecticis ... dicitur secl. Bornecque.

⁸ *Ad fam.* VII, 6, 2.

⁹ *Ad fam.* VII, 10, 1-2.

¹⁰ Cicero enim in epistulis ad Trebatium missis nobisque servatis saepius lamentatur illum in rescribendo parum officiosum fuisse; cfr *Ad fam.* VII, 9, 1; VII, 12, 1; VII, 14, 1.

¹¹ Ita arbitrandum est, cum una tantum alterave librorum inscriptio (qua de re videas infra, sub n. 13) nobis innotuerit.

¹² Aliter senserunt H. M. Hubbell, qui notavit: «This may refer to legal opinions given for Cicero and his clients, or to books which Trebatius had dedicated to Cicero. Trebatius was the author of several works, now lost» (op. cit., p. 384 sub n. a), atque G. G. Tissoni: «Può trattarsi tanto di prestazioni professionali, quali consulenze e curatele legali, quanto di opere dedicate all'Arpinate e ai suoi intimi», v. M. Tullio Cicerone, *Qual è il miglior oratore, Le suddivisioni dell'arte oratoria, I topici*, a cura di G. G. Tissoni (Centro di Studi Ciceroniani, Tutte le opere di Cicerone, vol. 17), Milano, 1973, p. 265 sub n. 5.

¹³ Quae apud O. Lenel, *Palingenesia iuris civilis* [...], Leipzig, 1889, v. II coll. 343-352, numero 87 inveniuntur. Quantum ad libros *De iure civili* pertinet, dicendum est Ottonem Lenel incertum censuisse (op. cit., coll. 343-344 sub n. 2) utrum haec verba de librorum argumento an de inscriptione intellegenda essent.

Sili causam te docui. Is postea fuit apud me. Cum ei dicerem tibi videri sponsionem illam nos sine periculo facere posse, 'SI BONORUM TURPILIAE POSSESSIONEM Q. CAEPIO PRAETOR EX EDICTO SUO MIHI DEDIT', negare aiebat Servium tabulas testamenti esse eas, quas instituisset is qui factionem testamenti non habuerit; hoc idem Ofilium dicere; tecum se locutum negabat meque rogavit ut se et causam suam tibi commendarem. Nec vir melior, mi Testa, nec mihi amicio P. Silio quisquam est, te tamen excepto. Gratissimum mihi igitur feceris si ad eum ultro veneris eique pollicitus eris, sed, si me amas, quam primum. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo. [*Ad fam.* VII, 21].

Ecquid aliud esse *cavere* iam animadvertimus quam in sponsionum (quae in hac re nihil aliud sunt quam stipulationes quas ex debitoris parte intuearis) formulis componendis consilio iuvare?¹⁴ Quod hanc legentes epistulam Trebatium docemur Ciceronis amicorumque commodo unum tantum fecisse ante mensem quam idem Cicero Velia Regium maritimo petens itinere ad se *Topica* conscriberet.¹⁵ Tunc igitur temporis Ciceroni recens Trebatio gratias agendi erat causa quod iurisconsultus ille *sibi*¹⁶ *suisque cavisset*, cum Silio hereditatis retinendae (aut adipiscendae) causa per sponsionem lege esset agendum;¹⁷ cuius rei eum recordatum esse haud absurdum est.¹⁸

Hoc autem argumentum vel maximum ad *cavisses* lectionem propugnandam arbitramur, illa verba quibus Boethius in *Commentariis in Topica Cice-*

¹⁴ V. supra, p. 844 atque n. 4.

¹⁵ Ciceronem enim comperimus ab epistula a. d. V kal. Sextiles scripta (*Ad fam.* VII, 19) *Topica* ad Trebatium paulo antea misisse, quae «intra septem vel octo dies (inde a XII. Kal. Sext. usque ad V. Kal. Sext.)» perscripserat, sicut I. I. Klein (*Dissertatio de fontibus Topicorum Ciceronis* [...], Bonnae, 1844, p. 59) epistulis (praesertim *Ad fam.* VII 19 et 20; *Ad Att.* XVI,6) fretus facile numeravit.

¹⁶ *Sibi* propterea dicimus, quod Cicero in epistula a nobis supra descripta rei se ostendit participem (nescimus utrum propter benevolentiam erga Silium an propter aliam causam): *Cum ei dicerem tibi videri sponsionem illam n o s sine periculo facere posse* [...].

¹⁷ Quomodo Ciceronis temporibus de hereditatibus ex sponsione lege agere solitum esset idem Cicero nos docuit (*In Verrem* II, I [*De praetura Urbana*], 45, 115), qui et fragmentum translatici edicti praetoris urbani (or. cit., 45, 117) de bonorum possessione secundum tabulas nobis tradidit (cfr O. Lenel, *Das Edictum perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*, Leipzig, 1927³, pp. 348-349). Credendum est a Silio, cum Turpilia, sui iuris mulier, testamento sine tutore auctore eum instituisset heredem, bonorum possessionem iam adepto iis resistendum fuisse qui ab intestata heredes essent (v. E. Costa, *Cicerone giureconsulto*, Bologna, 1927², v. I, pp. 68-69). Sunt etiam qui censeant non Silio possessionem delatam esse, sed heredibus ab intestata muliere, quibuscum propterea interdicto *quorum bonorum* pugnare eum oporteret (v. Ph. E. Huschke, *Studien des Römischen Rechts*, Breslau, 1830, pp. 1-24).

¹⁸ Fortasse hoc quoque haud absurde nobis licet opinari, verbis quae paulo infra (1, 5) Cicero fecit Silii causam iterum denotari, quae, ut verisimile est, nondum ad finem pervenisset; ait enim: *Itaque haec [...] conscripsi tibi ex itinere misi, ut mea diligentia mandatorum tuorum te quoque, etsi admonitore non eges, ad memoriam nostrarum rerum excitarem*. Qui et in extremis *Topicis* (26, 100) fassus est se ob magna Trebatii merita obligatum esse: *Sic* [sc. ut liberales venditores] *tibi nos ad id quod quasi mancipio dare debuimus ornamenta quaedam voluimus non debita accedere*.

ronis singulis fere Tullii inhaerens dictis locum de cuius lectione ambigitur commentatus est:

Iam vero sequentia multo etiam clarius benivolentiam petunt, velut hoc quod elegantissime dictum est, *veritum se esse ne*, si modeste postulantis verecundiae pernegasset, *ipsi* quodammodo *iuris interpreti fieri videretur iniuria*; et quod praecedens Trebatii meritum percepti beneficii memor exsequitur, id vero est quod *vel ipsi vel iis* quos ipse defenderit *plura cavisset*. [Boethius *In Topica Ciceronis* PL 64, 1043d-1044a¹⁹].

Unde apparet et Boethium *cavisses* apud Ciceronem scriptum invenisse. Quae omnia coniurare nobis videntur ut lectionem illam lectioni *scripsisses* velut inepte ab editoribus iuris Romani parum peritis sepositam longe anteponendam aestimemus. Quid autem doctos viros ad *cavisses* lectionem re, ut putamus, parum perpensa reprobendam illexerit? Quod fortasse loci sententiam negligentes illud tantum consideraverunt, Ciceronem cum verbo temporali *cavere* significatione *alicuius commodo consulendi, aliquem cautione iuvandi* adhibito raro accusativo casu (praeter quam dativo, ut solebat) esse usum. Non desunt tamen exempla auctorum Latinitate insignium, a Plauto usque ad Livium ipsiusque Ciceronis, quibus verbum *cavere* vel active, significatione scilicet valde adfini, et cum dativo casu et cum accusativo neutro simul adhibetur, vel passive, quae, si in activam *διάθεσιν*, sicut licet, convertantur, eandem constructionem ostendant. Inter ea nobis brevissime memoranda videntur:²⁰

Id, amabo te, huic caveas. :: *Quid* isti caveam? [Plaut. *Bacch.* 44].

Non ergo *omnia* scriptis, sed *quaedam*, quae perspicua sint, tacitis exceptionibus caveri. [Cic. *De inv.* II, 47, 140].

Quidquid [...] libertati plebis caveretur. [Liv. III, 55, 2].

Socii Samnitium *nihil* cautum. [Liv. IX, 42, 8].

Quae legibus cauta sunt. [Quint. *Inst.* V, 10, 13].

Maximi praeterea habendam putamus Boethii auctoritatem, qui Cicero-

¹⁹ Cuius tractatus editio critica invenitur in *M. Tullii Ciceronis opera quae supersunt omnia*, vol. V.1: *M. Tullii Ciceronis scholiastae* [...], edd. Io. Casp. Orellius et Io. Georgius Baiterus, Turici, 1833, p. 272 (vv. 28-33). Cum editio haec Turicensis uno tantum codice nitatur (Einsiedlensi 324 saec. X), haud nullius momenti est dicere nos etiam codicem Bambergensem ms. class. 13 (M IV 1) saec. XI, Laurentianum Divi Marci 173 saec. XI, Monacensem 6341 (olim Frisingensem 141) saec. X, Parisinum olim Regium 14699 saec. XI, Sangallensem 831 saec. X et Valentianensem (id est Valentianis vel Scaldis ponte asservatum) 406 saec. X-XI contulisse, quos omnes de lectione *cavisset* in Boethii textu consentire animadverterimus.

²⁰ V. *ThLL*, v. III, coll. 630-641; *Oxford Latin Dictionary*, fasc. II, pp. 287-288.

nis dicta pressius imitatus eandem veritus non est servare constructionem:
*Id vero est quod vel ipsi vel iis quos ipse defenderit p l u r a cavisset.*²¹

Quae cum ita se habeant, lectio *cavisses* non tantum legitima nobis videtur, verum etiam quae alteri iustis de causis anteponatur.²²

Editione hac electronica menda haec correximus:

p. 843 l. 31, 33:   Hubbel > Hubbell

p. 844 l. 40:   Ausfürliches > Ausführliches

p. 845 l. 34:   Hubbel > Hubbell

p. 847 l. 4-5:   po|stulantis > pos|tulantis

²¹ V. supra, p. 847.

²² Non ignoramus tamen nos de hac re firmiorem fortasse conclusionem proposituros fuisse si omnes *Topicorum* codices a doctis viris iam collati essent eorumque inter se cognationes penitus perspectae atque demonstratae. Cum autem res prorsus aliter se habeat, ita nobis verisimiliter, ut speramus, concludendum est.